

Володимир Попик,

д-р іст. наук, проф., член-кореспондент НАН України,
генеральний директор Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

Стратегія розвитку спеціалізованих наукових бібліотек

У статті розглянуто теоретичні підходи та принципові вимоги до вироблення стратегії розвитку спеціалізованих наукових бібліотек як важливої складової загальнодержавної стратегії науково-інформаційного забезпечення науки і вищої освіти на найближчі десятиліття. Наголошено на провідній ролі наукових бібліотек у формуванні цілісного національного науково-інформаційного простору, на необхідності інтеграції зусиль усіх позабібліотечних учасників науково-інформаційного процесу – наукових установ, закладів освіти, видавництва, редакцій фахових журналів, електронних інформаційних центрів, громадських організацій вчених і освітян.

Ключові слова: стратегія розвитку інформаційного забезпечення науки і освіти, спеціалізовані наукові бібліотеки, національний науково-інформаційний простір, бібліотечно-інформаційні технології, інформаційні центри.

Існує чимало ознак того, що сучасна інформаційна революція, яка є основою розбудови суспільства знань, вступає у новий етап. За оцінками спеціалістів, упродовж буквально кількох наступних років у світі відбудеться широке практичне впровадження теоретичних і технологічних напрацювань значно вищого рівня. Визначальне місце у комунікаційному просторі остаточно посядуть високоінтелектуальні, когнітивні технології, засоби прискореного обміну інформацією. Утвердяться нові принципи інтеграції, опрацювання, поширення і використання наукової, освітньої, соціокультурної інформації. Це істотно позначиться на усьому характері бібліотечно-інформаційної діяльності, оскільки ще більше зміняться форми роботи читачів з інформацією, їхні запити і вимоги до бібліотек.

Водночас посиляться й певні загрози для бібліотек тенденції – електронні інформаційні центри і корпорації дедалі сильніше витискатимуть їх на узбіччя комунікаційного простору. Цей процес нині йде повним ходом і ігнорувати його вже не можна. Як і у всьому світі, в Україні невинно скорочується кількість відвідувачів бібліотек, зростає покоління, котре вважає, що всю необхідну інформацію можна одержувати в Інтернеті, поза бібліотеками. Побутуванню таких уявлень значною мірою сприяє те, що вітчизняні бібліотеки далеко не повністю використовують наявні можливості формування власних електронних інформаційних ресурсів, які за визначенням мають суттєві переваги перед тими суто електронними ресурсами, що створюються поза їх межами, «на чистому місці», без застосування нагромадженого бібліотечними установами багатющого досвіду, ретельно відпрацьованих технологій інтеграції, систематизації та поширення знань.

Окреслені реалії настійно вимагають від фахівців вироблення і реалізації сучасної стратегії розвитку бібліотек, адекватної змінам, які вже відбуваються і які прогнозуються на найближче майбутнє. Причому – стратегії не задля забезпечення власного «виживання», а для примноження інформаційного, знанневого потенціалу усього суспільства. Йдеться про стратегію, що має втілюватися як на загальнонаціональному, державному рівні (окреслюється переважно бачення шляхів вирішення проблем правового, фінансового, організаційного забезпечення бібліотечної сфери загалом), так і на рівні галузевих бібліотечних мереж, яка б враховувала їх специфічні умови та завдання, а також на рівні регіонів та окремих бібліотек (тут формулюються завдання, форми і методи організації інформаційних процесів, впровадження технологій і сервісів відповідно до специфічних завдань кожної бібліотеки).

Особливо гострим є питання стратегічного розвитку спеціалізованих наукових бібліотек та провідних регіональних універсальних публічних бібліотек. На чому тут слід наголосити у першу чергу: перед спеціалізованими науковими бібліотеками нині стоять завдання особливої ваги і складності, вони далеко не тотожні тим, що вирішуються загалом публічних бібліотек. Задовольняючи інформаційні потреби науки, освіти, державного управління, ділового життя країни, наукові бібліотеки відіграють важливу роль у формуванні засад динамічного економічного, науково-технологічного, політичного і соціального поступу українського суспільства. Електронні інформаційні ресурси спеціалізованих наукових бібліотек, як переконливо довела проф. Харківської державної академії культури, д-р наук із соціальних комунікацій Г. В. Шемаєва, становлять

основу національної системи наукових комунікацій і є найбільш динамічною й активно запитуваною частиною інтелектуального надбання держави [1]. На жаль, ці незаперечні і, здавалося б, усім зрозумілі істини абсолютно нівелюються в процесі реалізації державної інформаційної політики.

Нині дедалі нагальнішою є необхідність розгортання вже впродовж найближчих років якісно нової системи цільового адресного задоволення динамічно зростаючих інформаційних потреб фундаментальних та прикладних досліджень й підтримки впровадження їх результатів у практику економічного і суспільно-політичного життя, соціокультурного розвитку. Йдеться також про якнайшвидше подолання розрізненості окремих відомчих інформаційних «автаркій» і формування єдиної електронної бібліотечно-інформаційної мережі науки і вищої освіти як цілісної системи нагромадження, опрацювання та поширення наукової, освітньої інформації, а також про забезпечення більш динамічного входження української науки і освіти до європейського й світового науково-інформаційного простору.

На жаль, мусимо констатувати, що Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року під назвою «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України», яку було розроблено Міністерством культури спільно з Українською бібліотечною асоціацією (при майже повному ігноруванні пропозицій науковців) і схвалено Урядом у березні 2016 р. в якості офіційного документа [2], і яка мала би стати основою здійснення державної політики, реально далеко не у всьому може допомогти науковим бібліотекам.

Цей документ, хоча й містить чимало правильних декларацій, все-таки є занадто традиційним, розрахованим лише на певне покращення роботи публічних бібліотек, масових бібліотек – у межах можливого. У ньому жодного слова немає про справді стратегічні завдання задоволення інформаційних потреб науки, технологічного, інноваційного й соціального розвитку, про роль і місце бібліотек у цій роботі. Вельми показовим є те, що у Стратегії йдеться не про впровадження у практику роботи вітчизняних бібліотек новітніх інтелектуальних технологій для створення і оперування великими масивами знань, дистанційних сервісів, необхідних для розбудови цілісної загальнонаціональної системи швидкісного цільового забезпечення читачів і віддалених користувачів потрібною інформацією, а лише про доволі рутинний процес «комп'ютеризації» – елементарного оснащення бібліотек комп'ютерами, який для

світової практики є вже завершеним. Тобто, за великим рахунком – усе це давноминулий день.

Як бачимо, має місце недостатнє розуміння важливості проблем формування бібліотечного сегмента національного науково-інформаційного простору на державному рівні. Такий підхід є дуже небезпечним, тому що може втілюватися у подальші хибні управлінські, організаційні рішення, зокрема, щодо формування напрямів діяльності бібліотек, різних програм і проектів, визначення обсягів і пріоритетів їх фінансування.

На наше глибоке переконання, фахове співтовариство спеціалізованих наукових бібліотек вже найближчим часом мусить запропонувати серйозні корективи у справу реалізації державного курсу розвитку бібліотечно-інформаційної роботи. І не лише запропонувати, але й обов'язково відстояти важливі для держави пріоритети.

Стратегія розвитку спеціалізованих наукових бібліотек у наш час має орієнтуватися на забезпечення їх провідної ролі у подальшій розбудові цілісного, багатокомпонентного національного науково-інформаційного простору. Необхідно виробити і реалізувати на практиці таку модель інтеграції й кооперації зусиль з усіма іншими учасниками вітчизняного інформаційного процесу, яка б забезпечила об'єднання їх широкого кола саме навколо бібліотек. Цьому, за оцінкою академіка НАН України О. С. Онищенка, сприяє «сама природа бібліотеки як багатоголового накопичувача і систематизатора знання, що висуває її в число першорядних інформаційних експертів» [3], здатних кваліфіковано зорієнтувати читачів у пошуку актуальної для них об'єктивної інформації. Проте, підтвердження першорядної ролі бібліотек у сучасних реаліях є справою дуже непростю. Адже у формуванні науково-інформаційного простору нині беруть участь численні державні і недержавні центри науково-технічної інформації, спеціалізовані науково-інформаційні мережеві системи, які створюються академіями наук; міністерствами й відомствами; науковими інститутами і університетами; регіональними органами влади; видавництвами та редакціями фахових періодичних видань; книготорговельними закладами; різними приватними структурами, функцією яких є підтримка інноваційної діяльності; нарешті, науковими товариствами та асоціаціями вчених.

Отже, у наш час ні про яку «замкненість» наукових бібліотек самих на себе говорити не доводиться – бо це шлях до їх занепаду. Навпаки, спеціалізовані наукові бібліотеки мусять ініціативним, «явочним» порядком виступити інтегратором

всього простору наукових комунікацій. Вони мають для цього системні можливості і повинні не лише надавати дослідникам інформаційний ресурс, але й орієнтувати їх у всьому обширі наукової інформації. Це зробить їх значно більш затребуваними науковим і освітянським співтовариством.

Звідси – необхідність вироблення і активної наступальної реалізації стратегічного курсу на розбудову спеціалізованими науковими бібліотеками цілісної загальнонаціональної інтегрованої, і водночас раціонально розподіленої, системи взаємоповнюючих потужних баз і банків даних у галузі точних, природничих, гуманітарних та соціальних наук, електронних архівів інтелектуально опрацьованої, максимально підготовленої для використання дослідницькими установами, окремими вченими, наукової інформації – бібліографічної, реферативної, професійно систематизованих повнотекстових фахових репозиторіїв, електронних бібліотек, органічно поєднаних з бібліометричними та наукометричними системами управління знаннями; на створення бібліотеками власних наукомістких інформаційних продуктів високого теоретичного і методичного рівня – аналітичної бібліографії, систем реферування, аналітико-прогностичних оглядів, оперативно поповнюваних баз біобібліографічної інформації, нарешті, цифрових колекцій, інших ресурсів, синтезованих у процесі кваліфікованого науково-інформаційного пошуку за певними проблемно-тематичними напрямками, особливо галузевого призначення, або спрямованих на цільове інформаційне забезпечення реалізації досліджень за пріоритетними напрямками науки і техніки, дослідницькими програмами і проектами державного значення. При цьому бібліотеки повинні робити все можливе, щоб якомога більша частина наукової інформації перебувала у необмеженому, вільному та ще й комфортному доступі. Інакше користувач змушений буде шукати – і неодмінно знайде – альтернативу бібліотечним ресурсам (нехай навіть дуже недосконалу, піратську).

Так само стратегічно важливим є спрямування спільних зусиль спеціалізованих наукових бібліотек на подолання нераціонального дублювання ресурсів і технологічних процесів. Про це останніми роками в Україні багато говориться, але переважно під кутом зору необхідності інтеграції зусиль бібліотек у межах окремих відомчих мереж, де дійсно спостерігається певне просування вперед. Хоча дедалі більше дослідників наголошує на необхідності активної взаємодії бібліотек з іншими, позабібліотечними, документно-інформаційни-

ми структурами у впровадженні єдиних вимог і технічних параметрів, зокрема, щодо здійснення електронного опису видань і статей у бібліотечному форматі, аналітичної діяльності, створення інформаційних продуктів, електронних видань та розміщення в Інтернеті баз даних своєї продукції [4]. Отже, справа тут не лише і не стільки в економії бюджетних коштів, скільки у створенні додаткових, більш широких, інформаційних можливостей, формуванні цілісного національного науково-інформаційного простору. Потрібно вести мову про досягнення принципово нового рівня задоволення потреб користувачів. Інтеграція ресурсів має передбачати залучення всього спектра позабібліотечних учасників науково-інформаційного процесу. Саме на таких засадах можна сподіватися на раціональне вирішення проблеми цільового забезпечення досліджень, насамперед, за пріоритетними науковими напрямками.

Зрозуміло, на шляху реалізації зазначених ініціатив постає і поставатиме чимало перешкод. Їх коріння, їх живильне середовище пов'язане з вузькими відомчими інтересами, прагненнями перетворити інформаційні ресурси, що нині перебувають у вільному доступі, на прибутковий товар. Чималу роль тут відіграють намагання будь-що-будь долучитися до освоєння бюджетних коштів. Саме у такому ключі можна розглядати нещодавно ухвалене на державному рівні рішення про створення так званого Репозиторію академічних текстів. По суті, він дублюватиме той величезний інформаційний ресурс, який вже давно створений і підтримується Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. Його просто необхідно додатково оснастити окремими програмними надбудовами, зокрема, для виявлення плагіату. Між тим, реалізація згаданого рішення, залежно від того, за яким алгоритмом вона здійснюватиметься, потенційно загрожує припиненням надходжень до найбільшої бібліотеки країни електронних версій вітчизняних фахових журналів і продовжуваних збірників. Відповідно, може припинитися і вільний безкоштовний доступ до них. Так само, як Міністерство освіти і науки України своїм рішенням від 2011 р. унеможливило розміщення на порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського електронних версій авторефератів дисертацій.

Що ж стосується, прописаної у схваленій Урядом Стратегії розвитку бібліотек, ідеї формування Національної електронної бібліотеки, то головне, щоб тут не звалити в одну купу завдання формування ресурсів культурно-освітнього спрямування

для широкого кола користувачів і ресурсів наукової та науково-технічної інформації. Це – суттєво відмінні завдання, постановка і вирішення яких перебувають у різних площинах.

Отже, нагальною необхідністю є розроблення спеціальної стратегії розвитку наукових бібліотек, точніше – загальнонаціональної стратегії науково-інформаційного забезпечення науки і вищої освіти на найближчі десятиліття. Вона не може бути вузькогалузевою, відомчою. Тут має йтися про усі мережі академічних і університетських бібліотек стосовно їх взаємодії з позабібліотечними учасниками наукових комунікацій. Лише виробивши таке узагальнене бачення, можна говорити про реалістичну стратегію розвитку бібліотечної мережі НАН України, національних галузевих академій наук, спеціалізованих наукових бібліотек Міністерства освіти і науки України, інших відомств. І вже на цій основі розробляти значно більш деталізовані стратегії розвитку окремих наукових бібліотек, насамперед, провідних. Якщо підемо зворотнім шляхом – а така загроза є цілком реальною – результатом стане вироблення формально-бюрократичних документів, які зроблять міжвідомчу інтеграцію ще більш утрудненою, ніж зараз.

Розроблення сучасної стратегії розвитку бібліотечної науково-інформаційної справи принципово не може бути здійснене у вузькому кабінетному колі. Воно вимагає значних інтелектуальних зусиль всього кваліфікованого бібліотечного співтовариства, спеціальних теоретичних і методичних напрацювань, а також обов'язкової організації широких фахових обговорень за участю вчених і спеціалістів,

які представляють установи всіх рівнів, усіх існуючих бібліотечних мереж: Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури України, інших відомств. На думку фахівців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, для підготовки проекту стратегії, який може бути винесений на широке обговорення, необхідно створити міжвідомчу робочу групу, яка б забезпечила координацію та підсумкове опрацювання поданих пропозицій. Наша установа готова взяти участь у цій роботі, оскільки має значні теоретичні напрацювання з розроблення стратегічних питань розвитку бібліотечної справи, розбудови національного бібліотечно-інформаційного простору.

Список використаних джерел

1. *Шемаєва Г. В.* Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. – Харків, 2008. – 289 с.
2. Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України» : проект [Електронний ресурс] // Ліга. Закон : Главный правовой портал Украины. – Режим доступу : (http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1592.html), вільний. – Назва з екрана.
3. *Онищенко О.* Бібліотека і «цифрове» покоління: нова ситуація – нові форми роботи / О. Онищенко // Бібліотечний вісник. – 2016. – № 5. – С. 5.
4. *Жукова В.* Трансформація бібліотеки в інфраструктурі глобального інформаційного суспільства / В. Жукова // Бібліотечний вісник. – 2014. – № 3. – С. 4.

Стаття надійшла до редакції 7. 12. 2016 р.

UDC 027.021: 021.6: 004: 001(477)

Volodymyr Popuk,

Doctor of sciences in History, Prof., Corresponding member of the NAS of Ukraine, Director General of Vernadsky National Library of Ukraine

THE DEVELOPMENT STRATEGY OF SPECIALIZED SCIENTIFIC LIBRARY

The article deals with the theoretical approaches and specific requirements for the development strategy of specialized academic libraries, as an important component of the national strategy for scientific and information support of science and higher education in the coming decade. Emphasized the leading role of research libraries in formation of integrated national scientific information space, their ability to integrate the efforts of all participants of scientific information process – research institutions, educational institutions, publishers, editors of professional journals, electronic information centers, societies of scientists and educators.

К е у в о р д с: strategy of information support of science and education, specialized research library, national scientific information space, library and information technology, information centers.

УДК 027.021: 021.6: 004: 001(477)

Владимир Попик,

д-р ист. наук, проф., член-корреспондент НАН Украины, генеральный директор Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ НАУЧНЫХ БИБЛИОТЕК

Рассмотрены теоретические подходы и принципиальные требования к выработке стратегии развития специализированных научных библиотек как важной составляющей общегосударственной стратегии научно-информационного обеспечения науки и высшего образования на ближайшие десятилетия. Отмечена ведущая роль научных библиотек в формировании целостного национального научно-информационного пространства, их возможности в интеграции усилий всех внебиблиотечных участников научно-информационного процесса – научных учреждений, учебных заведений, издательств, редакций профессиональных журналов, электронных информационных центров, общественных организаций ученых и педагогов.

К л ю ч е в ы е с л о в а: стратегия развития информационного обеспечения науки и образования, специализированные научные библиотеки, национальное научно-информационное пространство, информационные центры.